

Проф. д-р Алла Кирова*

МЯСТОТО НА РУСКИЯ МИСЛИТЕЛ ПОСОШКОВ В ИСТОРИЯТА НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ УЧЕНИЯ

Иван Посошков е смятан за един от основателите на руската икономическа мисъл. Той е автор на първия в нейната история систематизиран трактат по икономически въпроси „Книга за оскъдицата и богатството“, която след три години ще отбележи своята 300-годишнина. Идеите на Посошков предизвикват нестихващ интерес сред историците на икономическата наука, като за продължителен период от време той е третиран като представител на школата на меркантилизма в Русия. През последното десетилетие обаче главно, но не само в руската специализирана литература се разгръща дискусия относно категоризирането на неговата концепция с оглед на отнасянето ѝ към конкретна школа/направление в икономическата наука. Целта на статията е да се извърши критичен анализ на предлаганите аргументи и да се направи опит за осмисляне на мястото на вижданията на Посошков в историята на икономическите учения, в резултат от което неговата концепция е категоризирана в рамките на „камерализма“.¹

JEL: B; B1; B11

Ключови думи: руска икономическа мисъл; меркантилизъм; камерализъм; институционализъм; икономическа социология

Иван Тихонович Посошков влиза в историята като един от основателите на руската икономическа мисъл, творил в епохата на управлението на Петър I. През 1724 г. той създава първото в Русия систематизирано ръкописно произведение по икономически въпроси, често наричано трактат, памфлет и дори манифест, адресирано лично към Петър Велики – „Книга за оскъдицата и богатството“. Тя става достояние на обществеността едва след близо 120 години, когато е публикувана от известния интелектуалец Михаил Погодин (вж.

* Институт за икономически изследвания при Българската академия на науките, a.kirova@iki.bas.bg (Economic Research Institute at the Bulgarian Academy of Sciences, a.kirova@iki.bas.bg)

¹ Prof. Alla Kirova, PhD. THE PLACE OF THE RUSSIAN NOTIONALIST POSOSHKOV IN THE HISTORY OF ECONOMIC DOCTRINES. *Summary:* Ivan Pososhkov is one of the founders of Russian economic thought. He is the author of the first systematized treatise on economic issues in its history - "Book on Poverty and Wealth", which will celebrate its 300th anniversary in three years. Pososhkov's ideas have aroused unceasing interest among historians of economic sciences, and for a long time he was considered as a representative of the mercantilist school in Russia. In the last decade, however, mainly, but not only in the Russian specialized literature, a discussion has unfolded about the categorization of his concept and its referring to a specific school/field of economics. The purpose of the article is a critically analysis of the arguments offered and an attempt to make sense of the place of Pososhkov's views in the history of economic doctrines. As a result, his concept is categorized within the frames of "cameralism". *Keywords:* Russian economic thought; mercantilism; cameralism; institutionalism; economic sociology.

Погодин, 1842). Изхождайки от факта, че Посошков не владее чужди езици и не е запознат с произведенията на западноевропейските икономисти, категорично може да се каже, че неговата книга е плод на безусловния му талант на мислител и представлява изцяло оригинално руско съчинение за своето време.

Съществуват различни мнения относно мястото и ролята на учението на Посошков в историята на икономическата мисъл. Наближаването на 300-годишнината от написването на неговата знакова за развитието на икономическите учения творба става повод за разгърналата се през XXI век дискусия относно категоризирането на концепцията на Посошков от гледна точка на отнасянето ѝ към конкретна школа, направление или традиция в икономическата наука². Целта на изследването е да се направи опит за осмисляне на мястото на вижданията на руския мислител чрез извършване на критичен анализ на съответните аргументи на съвременните автори-историци на икономическата мисъл.

Екскурс върху жизнения път на Посошков

Посошков е роден през 1652 г. в с. Покровское в Подмосковието в семейството на потомствен занаятчия-златар. Селото е под егидата на прочутата царска Оръжейна палата и неговите жители работят в многобройните ѝ цехове. Затова не може да се приеме за много коректна разпространената квалификация на Посошков като „талантлив селянин-самоук“. Израснал сред майстори-занаятчии, той придобива разностранни технически, практически и търговски познания, защото според един сполучлив израз обучението в работилниците на царския двор дава тогава (по терминологията на нашето време) добро инженерно образование (Кравецкий, 2015).

Посошков владее много занаяти, но основната му специалност е монетното дело. Когато започва работа в качеството на монетен майстор в Оръжейната палата, той показва завидна квалификация, като единствен успява да извърши монтажа на германски преси за механично сечене на първите руски медни монети. Посошков се изявява и като изобретател (на собствен модел на подобна преса, на нов вид оръдия и др.), развива обществена дейност, разработва множество проекти в различни области, вкл. за паричната реформа, и ги предоставя на Петър I, с когото се познава лично, но не стига до очакваното признание.

Посошков започва не много успешна предприемаческа дейност в сферата на производството на игрални карти, по-късно на водка, но успява да се замогне и да придобие къща в Санкт-Петербург, имоти в Новгород и земи с крепостни селяни. През август 1725 г., по време на разразилата се политическа криза в

² Особено „богата“ на идеи в тази насока се оказва 2014 г., когато академичната общност в Русия отбелязва 290-годишнината от написването на „Книга за оскъдицата и богатството“.

резултат от кончината на Петър I и преминаването на властта в ръцете на Екатерина I, при посещението си в Санкт-Петербург с цел уреждане на новото си начинание – текстилна манифактура, Посошков неочаквано е арестуван и е затворен в Петропавловската крепост, където след няколко месеца умира (1726 г.). Предполага се, че неговата „Книга за оскъдицата и богатството“ и предлаганите в нея реформи стоят в основата на задържането му.

Посошков е личност с разностранни интереси. Освен към изобретателството и предприемачеството той проявява задълбочен интерес към проблема за духовната култура, като създава няколко произведения, посветени на разкола в руската църква и в защита на православните ценности. Въпросите на духовността и „правдата“ присъстват и в главното съчинение на неговия живот – „Книга за оскъдицата и богатството“, която Посошков започва на 69-годишна възраст и пише в продължение на три години, като я посвещава на царя, дълбоко вярвайки в силната монархическа власт и в нейната способност за установяване на ред във всички сфери на държавата.

Тази вяра в царя и в необходимостта от повишаване на духовната и правната култура на обществото са в центъра на цялостната му концепция. Бидейки привърженик на строга съсловна обществена йерархия, Посошков пледира за разширяване на социалната основа на руския абсолютизъм чрез отчитане на мнението на представителите на различни съсловия в процеса на държавното управление, с което се доближава до прогресивния за времето си буржоазен принцип за равенството на всички пред държавата и закона. Фактически чрез използване на съсловния принцип за разпределение на богатството той се опитва теоретично да обоснове/защити зараждащия се по това време в Русия процес на първоначалното натрупване на капитала.

Кратък преглед на теоретико-практическите възгледи и приноси на учението на Посошков

Теоретичните основи на икономическата концепция на Посошков се базират на въвеждането на две основополагащи, както личи още от заглавието на книгата му, противопоставени една на друга *категории* – „*богатство*“ и „*оскъдица*“, които влизат в арсенала на икономическата наука за векове напред. Оттук се очертава и централният предмет на неговото учение – възможностите на цялата държава и нейното население за излизане от състоянието на оскъдица и за „умножаване“ на богатството. По думите му „в което царство хората са богати, то и царството е богато, а в което са бедни, то и царството такова не може да се смята за богато“ (Посошков, 1951, с. 77 – превод на автора, А. К.)³. Според В. Аникин тази постановка донякъде е съзвучна с един от главните постулати на *школата на физиократите* „бедни селяни – бедна държава,

³ Тези думи навеждат на мисълта за, макар и условен, паралел с Алфред Маршал, който, според Т. Бухолц, се опитва да превърне икономикса в благородно призвание, насочено към по-добро материално здраве, но не само за богатите, а за всички хора (Бухолц, 1993, с. 12).

богати селяни – богата държава“ (Аникин, 1990). Паралелът с физиократите обаче е доста спорен, защото при Посошков липсва „научното и рационалното разбиране на света“, присъщо на тази школа (Неновски, 2010, с. 88), и отнасянето му към нея справедливо се окачествява като неправомерно (Кирдина, 2003).

Категорията „богатство“ в системата на Посошков се конкретизира чрез въвеждането на *понятието „изобилно богатство“*, в най-общия смисъл означаващо богатство с растеж, или умножаващо се богатство на целия народ, което той дешифрира, използвайки няколко производни категории – *„богатство на царя“* (държавна хазна), *„всенародно богатство“*, *„богатство на селяните“*.

Теоретичните виждания на Посошков са следствие от непоклатимата му вяра в реформаторските възможности на руската монархия, способна според него да създаде работеща практическа управленска и стопанска система за обогатяване на населението. Той изхожда от теоретичната си постановка, че богатството не е в съдържанието на държавната хазна, а е сбор от богатства на отделните семейства. В този контекст *„всенародното богатство“* е съвкупност от *„вътрешни домашни богатства“*, като фамилиите трябва да спазват определени норми на личното потребление – спестовност, отказ от придобиване на луксозни стоки, покупка на качествени дълготрайни стоки. Явно под влияние на идеите на средновековните схоластици Посошков определя, че тези норми трябва да съответстват на съсловното положение на отделните фамилии. Концепцията на Посошков не предвижда ограничения за растежа на *„домашното богатство“*, но същевременно вкарва в употреба *понятието „долен предел“*, слизането под който означава преминаване към състояние на оскъдица. Сред причините за последната той посочва изостаналостта на земеделието в страната, ниското равнище на промишленото развитие, неефективния труд, непроизводителните производствени разходи, разхитителното отношение към природните богатства, нерационалната данъчна система.

Друго теоретично постижение на Посошков се изразява в определянето на *сферата на производството* като основен *източник* на *„всенародното богатство“*, с което той надминава вижданията на западноевропейския късен меркантилизъм, третиращи производството само като *предпоставка* за създаване на общественото богатство и препоръчващи поради това то да се развива и стимулира. В съответствие с възприетия подход руският мислител определя труда в манифактурното производство и в аграрния сектор като производителен с оглед на повишаването на държавното благосъстояние.

Посошков е един от първите представители на предкласическия период от развитието на икономическата теория, който прави опит за класифициране на категорията „богатство“ в две качества – *материално-веществено* и *невеществено*. Невещественото богатство той нарича *„истинска правда“* („праведни“ закони, морални устои, справедливост) и отнася към него различни рационални идеи за обновяване на обществото и цялостната духовна култура на населението – справедливо правосъдие, противодействие срещу злоупотреби на власт-

имащите, както и срещу разхищението на природните богатства, взаимопомощ, честна търговия, установяване на ред и на универсални правила във всички сфери на държавното управление, водещи до хармония и съгласие в обществото. Според него „без налагане на правдата“ е невъзможно „да се обогати народът“ (Посошков, 1951, с. 13-15), т.е. „правдата“ е равностоен източник за увеличаване на богатството. По отношение на „вещественото“ или „всенародното“ богатство и неговото нарастване Посошков обръща внимание на ролята на фискалната система, която трябва да съдейства за натрупването на финансовите ресурси на държавата, но противно на действащата политика, не чрез увеличаване на облагането с данъци, а чрез стимулиране на растежа на доходите на всички граждани.

В своето учение Посошков засяга и такива важни икономически категории като „пари“, „цена“, „печалба“, „кредит“, „лихва“, но по силата на изостаналото стопанско равнище на Русия в началото на XVIII век не успява да разкрие тяхната същност, макар че има известни рационални прозрения в тази насока. Например, въпреки че не изключва парите от вещественото богатство, той извежда в качеството ѝ на основна функцията им като платежно средство за развитие на производителните сили, за натрупване на държавната хазна, за обръщение на стоки и капитали. Неразбирайки обаче тяхната природа, Посошков се проявява като привърженик на номиналистичната теория за парите на вътрешния пазар и е активен участник в провеждането на съответната парична реформа в страната. Що се отнася до външната търговия, той застава на обратната позиция и разглежда парите в контекста на стоково-металическата теория. Тази противоречивост е характерна за вижданията на Посошков и по отношение на други засегнати от него икономически категории.

Въз основа на съдържанието и насоките на практическите му идеи Посошков често се представя като един от първите руски икономисти от т.нар. кръг на *икономическото „съчинителство“*, които правят опит за създаване на комплексен проект за обновяване на държавата, стъпващ върху провежданите от Петър I в съответствие с принципите на западноевропейския меркантилизъм и със спецификата на руския път на развитие реформи и преобразования. В публикацията си от 1897 г. „Проекти на реформите в записките на съвременниците на Петър Велики“ руският историк Н. Павлов-Силвански разграничава два типа „съчинители“ през тази епоха – „западняци“ и „московски прогресисти“, които подкрепят само частичното въвеждане на европейските правила и залагат повече на руските традиции. Изхождайки от спецификите на икономическата програма на Посошков, неговото заключение е, че Посошков трябва да бъде отнесен към втория тип „съчинителство“ (коментари на Кафенхауз в Посошков, 1951, с. 296).

Разработената от Посошков мащабна *програма за икономическо преустройство на Русия и за превръщането ѝ в една от водещите европейски държави* предвижда ускорен растеж на националната промишленост и търговия с цел да се преодолее аграрно-суровинната специализация на страната в рамки-

те на европейското разделение на труда чрез провеждане на държавна протекционистична политика, активизиране на вътрешните икономически ресурси и рационализация на стопанството.

Далновидността на Посошков се проявява в критичното му отношение към икономическата целесъобразност на крепостничеството поради изтъкваното от него сериозно значение на земеделието за икономическия подем на страната. (Вероятно това е и един от поводите за неговото арестуване, въпреки че той не се е изказвал за необходимостта от отмяна на тази феодална „отживелица“.)

По-важните *насоки на икономическата програма на Посошков*, целяща постигане на икономическа независимост на Русия, могат да се обобщят в следното:

- прилагане на разработените от него насоки на националната промишлена политика – изграждане на едри предприятия с акцент върху производството на стоки, заместващи вносите; спиране на износа на суровини от страната и развитие на преработвателната промишленост; създаване на експортни отрасли; въвеждане на забранителен режим за внос на стоки, произведени в Русия;
- организация на процеса на кредитиране на промишлените предприятия и на насърчаване чрез държавно субсидиране на прехода от занаятчийската форма на производството към манифактурната;
- активизиране на проучванията и добива на полезни изкопаеми;
- опазване на природните богатства от разхищение;
- насърчаване на развитието на градското занаятчийство;
- стимулиране на изобретателството и закрила на авторското право;
- създаване на благоприятни условия за вътрешна търговия чрез спазване на съсловния принцип;
- промяна на митническата политика;
- забрана на вноса на луксозни стоки;
- строг контрол върху цените с цел постигане на тяхната стабилизация на вътрешния пазар и осигуряване на благоприятни условия за външната търговия;
- създаване на специализирани в търговията с определени стоки търговски дружества;
- използване на чужденци за обучение в областта на организацията на труда и усвояването на западните технологии;
- радикални за онова време реформи в земеделския отрасъл чрез укрепване на стопанствата на селяните, известно ограничаване на интересите на земевладелците и на безчинствата им спрямо тях чрез реорганизация на дворянските стопанства и реформиране на системата от повинности на крепостните;

- стабилизиране на държавната финансова система чрез ограничаване/отмяна на косвеното облагане и въвеждане на единен подоходен данък, диференциран въз основа на размера на притежаваните земи; регистриране на поземлените имоти в цялата страна и създаване, казано със съвременни думи, на кадастрално картографиране;

- постигане на пълна степен на грамотност на населението.

Трябва да се отбележи обаче, че идеите и предложенията на Посошков относно икономическата трансформация на Русия в епохата на Петър I – някои от тях прогресивни и дори радикални, някои противоречиви, не са повлияли съществено върху царската стопанска политика и практика, но са допринесли значително за определяне на насоките на по-нататъшното икономическо развитие на страната.

Дискусия за мястото на концепцията на Посошков в историята на икономическата мисъл

Традиционно преобладаващото мнение за мястото на учението на Посошков в развитието на икономическата мисъл е, че то се отнася към школата на *късния меркантилизъм*, макар и с отчитане на спецификите ѝ в Русия. Б. Кафенхауз го нарича „един от най-големите представители на меркантилизма не само в руската, но и в световната литература“ (коментари на Кафенхауз в Посошков, 1951, с. 309). Подобно мнение застъпват и редица съвременни изследователи (Pashkov, 2020; Ядгаров, 2014; Будкевич, 2014; Гловели, 2014 и др.).

Оценките за значението на меркантилизма като първа школа в световната икономическа мисъл са противоречиви. Например в своята знакова книга „История на икономическия анализ“ Йозеф Шумпетер пише, че авторите „меркантилисти“ не са се занимавали с какъвто и да е анализ, а само са „концептуализирали“ най-очевидните зависимости между икономическите явления (Шумпетер, 2004, с. 450 – превод на автора, А.К.). Все пак той оценява като най-значителен принос им за изграждане на пътя към икономическия анализ, който по думите му фактически е израснал от техните съчинения (пак там, с. 456).

За разлика от него британският професор сър Ерик Рол отнася меркантилистите към предкласическия период в развитието на политическата икономия, който според него се състои от две части: ранен меркантилизъм – като отражение на възхода на търговския капитализъм, и късен меркантилизъм (в края на XVII - началото на XVIII век) – като полагане на основите на науката политическа икономия. По-конкретно Рол квалифицира късния меркантилизъм в качеството му на едно от трите течения в икономическата мисъл (наред с философския радикализъм и системата на физиократите), които спомагат за формирането на класическата теория (Roll, 1973, p. 54, 86). Подобно на тази квалификация привържениците на тезата за меркантилистичната насоченост на съчиненията на Посошков го смятат за първия руски икономист в

„теоретичен“ план - родоначалник на икономическата наука, и дори за „представител на буржоазната политическа икономия“ (например Л. М. Мордухович, цит. по Ядгаров, 2014, с. 128) – теза, която се отхвърля от повечето историци на икономическата мисъл.

Както вече беше отбелязано, Посошков не е бил запознат с трудовете на представителите на меркантилизма в Западна Европа, освен може би „по слухове“ или по наблюденията му върху заимстванията от идеите им в провежданата от Петър I стопанска политика, в която е взимал участие. Това предполага наличието на редица особености на тези негови възгледи, които са близки до принципите на късния меркантилизъм и до тяхната система от практически препоръки относно смятани за прогресивни за времето си икономически реформи и мероприятия като забрана за износ на пари; прилагане на принципа „повече да се продава и по-малко да се купува от чужбина“; стимулиране на промишленото производство с цел развитие на външната търговия; политика на протекционизъм; намеса на държавата в икономиката.

Особеностите на руския меркантилизъм и на съответните виждания на Посошков се предопределят от икономическата и културната изостаналост на Русия през неговата епоха, от преобладаващия аграрен характер на икономиката, от много по-лошите в сравнение със западноевропейските условия за търговия поради все още господстващата в страната феодално-крепостническа система, както и от „зачатъчния“ етап на капиталистическите пазарни отношения. Оттук произлизат специфичните разбирания на Посошков относно иначе меркантилистичната му философия за всеобхватна намеса на държавата в икономиката и за защита на икономиката от чуждестранна конкуренция. Тези особености се проявяват в застъпването от него идеи (например за необходимостта от подобряване на положението на селяните и на държавната финансова система като основни насоки на политиката за преодоляване на стопанската изостаналост на страната; за защита на интересите на търговското съсловие, но с приоритизиране на вътрешната търговия и въвеждане на единни „установени“ цени на стоките; за начините на стимулиране на националната промишленост; за предимствата на наемния труд и др.), както и в присъщата му социална (наред с практическа) насоченост на изследването.

Въпреки значителните сходства с идеите на западноевропейския късен меркантилизъм обаче учението на Посошков включва редица съществени разминавания с тази школа, което поставя под съмнение категоризацията му в нейните рамки, а професорът по руска история Б. О'Брайън дори го нарича „руски критик на принципите на меркантилизма“ (O'Brien, 1955). В концентриран вид принципните концептуални различия на Посошков с меркантилистите, повечето вече споменати в друг контекст, могат да се обобщят в няколко пункта:

- *разширително тълкуване на понятието „богатство“*, включващо не само благородни метали/пари/съкровища;
- *определяне на производствената сфера като източник на националното богатство*, а не като предпоставка за него;

- *обвързване на печалбата с производителността на труда и с производствените разходи, сред които на първо място за него е равнището на трудовите възнаграждения („колкото по-ниски са заплатите, толкова по-висока е печалбата“), за разлика от меркантилистичното ѝ тълкуване като резултат главно от нееквивалентната размяна;*

- *фокус върху развитието на вътрешния пазар, а не само върху външната търговия и постигането на активен външнотърговски баланс;*

- *признаване на интересите на царя и на нацията за единни, а не противостоящи едни на други в съответствие с меркантилистичната позиция.*

В контекста на посочените различия изразяваме съгласие с направената от българския икономист Н. Неновски оценка за Посошков като „значително по-модерен и по-комплексен автор, а също и по-прозорлив“ от късните меркантилисти, което, погледнато „от позициите на морала и широкото разбиране за икономиката“, го прави „близък до камералистите“ (Неновски, 2010, с. 88). През второто десетилетие на XXI век отнасянето на идеите на Посошков към т.нар. *камерализъм* – направление в социално-икономическата мисъл, развило се през периода на неговото творчество най-вече (но не само) в Германия, намира все по-широка подкрепа и обосновка и сред руските икономисти (Сычев, 2020; Покидченко, 2016; Калмычкова, 2014; Дятел, Гатина, 2014; Нуреев, 2014).

Една от възприетите дефиниции на камерализма е на немския учен Вернер Лахман, който го определя като съвкупност от практически ориентирани административни и икономически знания за държавното управление (Лахман, 2008, с. 60). Съчиненията на камералистите са посветени на различни по характер, вкл. икономически проблеми, решението на които с цел постигане на общественото благосъстояние е в ръцете на държавата. В такъв смисъл книгата на Посошков може да се възприеме като самобитен пример на камералистката литература, макар и постигнат в резултат от интуитивно мислене (Калмычкова, 2014, с. 76), поради следните негови по-важни в този контекст постановки и констатации:

- *Анализирани са съответстващите на всяка глава от книгата му конкретни области, изискващи държавното управление (в приоритетния ред на Посошков те са: армия, правосъдие, търговия, занаяти, нарушаване на реда – „разбойничество“, положение на селяните, земеделие, държавна финансова система), както и „всеобщата регламентация“ и контролът от страна на държавата/царя при отчитане на „духовността“ – националните религиозни, нравствени и културни традиции на гражданите.*

- *„Всенародното обогатяване“ или „всенародната полза“ са обвързани с необходимостта от развитието главно на руския вътрешен пазар чрез насърчаване на промишленото производство.*

- *Напълно в духа на немския камерализъм един от обектите на съчинението (гл. девета „За царския интерес“) е държавната хазна и пътищата за нейното увеличаване.*

- Развитието на националната промишленост и насърчаването на износа на готови стоки се дължат на прилагането на държавната протекционистична политика.

- Паричната отчетност и икономия са третирани като задължителни, което е близко до принципите на т.нар. камерално (просто) счетоводство.

- Предлага се учредяване на специализирана канцелария за събиране на данъци с цел рационализация на бюрократично-чиновническия апарат.

- Застъпва се и се обосновава необходимостта от въвеждане на ред и правила във всички области на обществения живот, вкл. по отношение на стопанското поведение на икономическите субекти.

Именно тази загриженост на Посошков за интересите и съдбата на единната централизирана (в случая руска) държава и за „всеобщата“ рационализация на стопанството, минаваща като червена нишка през цялото му съчинение, е достатъчна за включването му в редиците на камералистите от XVIII век, когато тази школа още не е придобила качеството на самостоятелна научна дисциплина, а се е проявявала като система за управление на държавното стопанство. Тук е уместно да се подчертае, че въпреки срещаното в академичната литература квалифициране на камерализма като своеобразен „германски вариант“ на меркантилизма вследствие на аналогичното им тълкуване на ролята на държавната намеса в икономическия живот, по-многократно изглежда твърдението за същностното им различие по отношение главно на сферите и механизмите на държавната регламентация на обществения живот (Сычев, 2020).

Шумпетер предлага своеобразен поглед върху европейския камерализъм, чиито представители нарича „консултанти-администратори“, занимаващи се с „основите на икономическото управление и икономическата политика“. Сред тях той разграничава подгрупата на „съчинителите на повече или по-малко систематизирани трактати“, които не са били държавни служители, но „подобно на тях са отстоявали държавните интереси, и което е още по-добре, са писали в духа на истинския научен анализ“. Към тази група Шумпетер отнася практиците и частните лица от различен произход и с различно обществено положение, обединени от „самото съдържание на техните съчинения“, които „често се проявявали като системни по същество“ и в чиито книги „общата икономическа теория“ за първи път „е придобила черти на самостоятелна наука“ (Шумпетер, 2004, с. 202-204). Описанието на австрийския икономист до голяма степен според нас „пасва“ на наследството на Посошков⁴.

Посочените становища на съвременните учени и най-вече убедителната характеристика на това течение в икономическата мисъл, дадена от

⁴ В този смисъл посоченото отнасяне на Посошков към кръга на „съчинителите“ или, както ги нарича Шумпетер, „памфлетисти“ и „авантюристи“, недостойни за упоменаване в контекста на обзора на съвременната наука (Шумпетер, 2004, с. 204), изглежда недостатъчно обосновано с оглед на неговия принос за нейното развитие в Русия.

Шумпетер, накланят везните в полза на приемането от автора на статията на подхода към категоризацията на концепцията на Посошков именно в рамките на камерализма. Безусловно повечето от съставните елементи на „камералната или държавната наука“, както я наричат в Германия през XVIII век, могат да бъдат намерени не само в книгата, но и в писмата, изложенията и докладните записки на Посошков, отправени към царя и неговите приближени, които са формулирани напълно в духа на камерализма. Това концептуално съвпадение може да бъде аргументирано с единната логика/цели на развитието на централизираните държави на този етап от европейската история (Покидченко, 2016, с. 59), особено на „по-изостаналите“ в стопанско отношение и обсебени от идеята за силата на нацията като Германия и Русия.

Необходимо е да се отбележи, че през последните две десетилетия в професионалната литература се появяват опити за вграждане на концепцията на Посошков в други, възникнали значително по-късно икономически школи и дисциплини. Обосноваността на подобен подход предизвиква известни съмнения – сред идеите на мислителите от древността до етапа на утвърждаването на икономическата наука като такава може да се открият множество намеци за и паралели с постановките на бъдещите учени-икономисти, но те са формирани в съвсем различни контекст и условия и не могат да се възприемат другояче освен като позитивни прозрения. По отношение на доктрината на Посошков има няколко примера за подобни опити.

Постулира се мнението, че с въвеждането на понятията „веществено“ и „невеществено“ богатство Посошков изпреварва с близо 150 години аналогичната постановка на известния представител на *немската историческа школа* Вилхелм Рошер (Леванов, 2014, с. 62).

В своя анализ на творческото наследство на руския мислител проф. Я. Ядгаров правомерно поставя под съмнение от гледна точка на нейната целесъобразност развилата се в постсъветския период в Русия тенденция към признаване на Посошков като „прародител на руския институционализъм“ (Ядгаров, 2014, с. 129-130). Основният аргумент в защита на тази теза е свързан с въвеждането от Посошков в икономическата теория на понятието „невеществено богатство“, зависимостта на нарастването на материално-вещественото богатство от прилагането на „праведните“ закони и други извънстопански *институти* (ако следваме понятийния апарат на институционализма) за ефективно управление на икономическите процеси и преобразования, т.е. от използването от него на подход, наричан в наше време „институционален“. Редица икономисти категорично отричат идеята Посошков да се определя като институционалист (Покидченко, 2016, с. 64).

Според нас обвързването на концепцията на Посошков с институционализма е донякъде изкуствено и самоцелно. Още по-нереалистични изглеждат твърденията на някои автори (например Будкевич, 2014, с. 31) за едновременното му третиране като представител на меркантилизма (т.е. на преднаучния

период от развитието на икономическата теория) и на институционализма (възникналата два века след Посошков школа в икономическата теория).

Друг пример е определянето на подхода на Посошков в неговата концепция като характерен за научната дисциплина „*икономическа социология*“. В статията си със заглавие „Икономическата социология на Иван Посошков“ Н. Неновски се позовава на такова твърдение на Шамбър (Chambre), като допълва, че анализът на богатството в книгата на Посошков „е определено социологически, защото предлаганата от автора структура на богатството, както и неговите източници са съпътствани с детайлно и критично изследване на социалните групи и класи, на техните интереси и поведение“ (Неновски, 2010, с. 87). Близко до това е становището на руския социолог С. Кирдина, която нарича подхода на Посошков „социологически“, защото по мнението ѝ именно социологията определя икономиката – наред с политиката и културата, като една от обществените подсистеми (Кирдина, 2003).

Вярно е, че границата между социологическия анализ на икономиката и икономическия анализ с използване на социологическата методология е много тънка, но да говорим за прилагането на научна социологическа методология от Посошков, определено изглежда пресилено. Освен това по думите на българския социолог А. Нончев „контурите на едно хомогенно научно направление – икономическа социология“, започват да се очертават едва през последните десетилетия на XX век (Нончев, 2015, с. 20). Затова едва ли може да се намерят сериозни основания за приписване на автора от началото на XVIII век на подобна научна „прозорливост“.

В дискусията за мястото на концепцията на Посошков се срещат и по-„екстравагантни“, с ярко изразен псевдопатриотичен уклон твърдения на руските изследователи, излизаци извън известните опити за категоризация на икономическата мисъл. Според вече цитираната публикация на Кирдина той е представител на „*духовната политическа икономия*“, отразяваща спецификата на руската икономическа мисъл. Година по-рано същата авторка го квалифицира като основоположник на „*идейната политическа икономия*“ (Кирдина, 2002). Последното се подкрепя и от О. Николайчук, с което тя претендира за наличието на съвременно фундаментално научно аргументирано описание на руската икономическа система или на такава теория, която позволява да се разкрие спецификата на стопанското устройство, както и проявлението в тази специфика на общите икономически закономерности в частния случай на Русия (цит. по Нуреев, Латов, 2015, с. 5).

Подобна оценка в руската икономическа литература, но в по-завоалирана форма представлява определянето на Посошков като представител на „*традиционализма*“ – т.нар. традиционно направление в икономиката на руската цивилизация (Юдина и др., 2004); първата научна „руска школа“ (Карамова, 2012, с. 56); руската школа на социално-икономическата мисъл (Саргина, 2014, с. 108); „национално-вселенската“ традиция в икономическата мисъл (Т. Юдина, цит. по Латов, 2014, с. 9, 11); в малко по-широк смисъл – на славянофилската

концепция (Покидченко, 2016, с. 62). Тези по-скоро постулативни заключения не са съпроводени със заслужаващи внимание научни аргументи за самостоятелното специфично място в историята на икономическите учения на руската школа на икономическата мисъл⁵.

По повод „политическата икономия“ на Посошков японският икономист М. Танака обръща внимание, че теоретичните му постановки и най-вече тази за водещата роля на производствената сфера са в основата на окачествяването му от страна на редица изследователи от XIX век (например на вече споменатия М. Погодин, както и на А. Брикнер, превел книгата на Посошков на немски език) като пръв руски *икономист-теоретик в класическата традиция*, като *преходна фигура между меркантилизма и класическата политическа икономия*, дори като *предшественик на Адам Смит*. За отбелязване е, че тази позиция не се възприема от повечето съвременни изследователи, вкл. от автора на статията.

Танака смята книгата на Посошков за израз на *икономическата мисъл на аграрноориентирания абсолютизъм или ориенталския деспотизъм*, както го нарича той, който притежава някои аспекти на меркантилизма (Танака, 1966, pp. 21-22). Близко до посоченото становище изказват и двама руски икономисти. Р. Нуреев откроява традициите на древния и средновековния Изток в творчеството на Посошков, като твърди, че „той пледира за засилването на вертикалата на властта, неразбирайки, че това засилване обективно означава завръщане към деспотизма на Изтока с неговата власт-собственост и азиатски начин на производство“ (Нуреев, 2014, с. 26). Ю. Латов също е на мнение, че книгата на Посошков има повече общи черти не със западната, а с „източната“ традиция в икономическата мисъл (Латов, 2013, с. 97). Подобна теза изглежда твърде крайна и според нас не намира основания за такива категорични изводи, най-малкото поради факта, че при Посошков въпреки някои „патриархални“ отклонения по отношение на предлаганите мерки преобладава явна насоченост към защита на интересите на зараждащата се през този период нова предприемаческа класа.

*

В заключение бихме искали да подчертаем, че творчеството на Посошков е изцяло в унисон както с развитието на икономическата мисъл през епохата, в която е живял, така и с националните специфики на руската политическа и

⁵ В опита си да смекчат подобни категорични постановки авторите на едно учебно пособие по история на икономическите учения подчертават, че спецификата на руската икономическа мисъл в периода на нейното формиране се състои в това, че тя е самобитен отклик на процесите, характерни за европейската наука, като тази нейна самобитност е в присъщата ѝ практическа и социална насоченост на изследванията – третиране на въпроса за социалното преустройство на обществото и за съдбата на съответстващата на всеки период от развитието на Русия икономическа система (Автономов и др., 2004, с. 330).

икономическа действителност по това време. Фактът, че редица от прозренията му излизат извън рамките на неговото съвремие, не го прави „пръв икономист“ в теоретичен план, а доказва само правомерността той да бъде определян като голям мислител със самостоятелно място в историята на икономическите учения. Превъзнасянето на ролята му за формирането на икономическата наука и на отделните ѝ значително по-късни школи и направления обаче, както и опитите за исторически паралели между неговата програма и проблемите на постсъветска Русия, което е характерно за публикациите на редица изследователи, вкл. цитираните тук, не може да се приеме за обосновано. В този смисъл е напълно уместно да се спомене изказването на Шумпетер (2004, с 443): „Много от съвременните твърдения имат поразително повърхностно сходство (да се надяваме, че само повърхностно) със свършено примитивни твърдения, които лесно могат да бъдат опровергани. Некритически да се придава съвременно значение на старите текстове, както и да се отделя прекалено внимание на всяка грешка във формулировките, означава да се изневерява на дълга на историята“.

Използвана литература:

Автономов, В., Ананьина, О., Макашева, Н. (ред.). (2004). *История економических учений: учебное пособие*. Москва: ИНФРА М.

Аникин, В. А. (1990). *Путь исканий. Социально-экономические идеи в России до марксизма*. Москва: Полигран.

Будкевич, Г. В. (2014). Иван Посошков – первый российский экономист. *Журнал институциональных исследований*, Т. 6, No. 1, с. 30-35. (Budkevich, G. V. (2014). Ivan Pososhkov – the First Russian Economist. *Journal of Institutional Studies*, Vol. 6, No. 1, pp. 30-35).

Бухолц, Т. (1993). *Живи идеи от мъртви икономисти*. С.: Христо Ботев. (Buchholz, T. (1993). *New Ideas from Dead Economists*. Sofia: Hristo Botev).

Гловели, Г. Д. (2014). Посошков как зеркало российской самобытности при вхождении России в капиталистическую мир-систему. *Журнал институциональных исследований*, Т. 6, No. 1, с. 43-48. (Gloveli, G. G. (2014). Pososhkov as the Mirror of the Russian Originality during the Russian Inclusion into Framework of Capitalist World-System. *Journal of Institutional Studies*, Vol. 6, No. 1, pp. 43-48).

Дятел, Е. П., Гатина, Э. Р. (2014). Камералистские и „полицейские“ идеи И. Т. Посошкова о благоустройстве „земли русской“. *Журнал институциональных исследований*, Т. 6, No. 1, с. 36-42. (Dytel, E. P., Gatina, E. R. (2014). Cameralistic and “Police” Ideas of I. Pososhkov about “Russian Land” Accomplishment. *Journal of Institutional Studies*, Vol. 6, No. 1, pp. 36-4).

Калмычкова, Е. Н. (2014). „Единочаятели“ Посошкова (сочетание теоретической и прикладной экономической науки в исследованиях российских ученых XVIII – начала XIX веков). *Журнал институциональных исследований*,

T. 6, No. 1, с. 74-83. (Kalmychkova, E. N. (2014). "Edinochayateli" by Pososhkov (Combination of Theoretical and Applied Economic Sciences in the Research of Russian Scientists of the XVIII – Early XIX Centuries). *Journal of Institutional Studies*, Vol. 6, No. 1, pp. 74-83).

Каримова, О. В. (2012). Этапы развития и периодизация российской экономической науки. *Экономические науки*, No. 3, с. 56-60.

Кирдина, С. Г. (2002). *Посошков как первый исследователь „другой экономики“*. Выступление на Круглом столе, посвященном 350-летию со дня рождения Ивана Посошкова, 20 ноября 2002. Вольное экономическое общество, http://www.kirdina.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=230&Itemid=58&lang=ru

Кирдина, С. Г. (2003). Преемственность в российской экономической теории: от Посошкова до институционализма. В: *Очерки истории российской экономической мысли* (под ред. акад. Л. И. Абалкина). Москва: Наука, с. 84-115, http://www.kirdina.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=212

Кравецкий, А. (2015). Прожектер всея Руси. Как реформатор из народа бросил вызов Петру I. Журнал „Коммерсантъ Деньги“, No. 45, <https://www.kommersant.ru/doc/2841503>

Латов, Ю. В. (2013). Иван Посошков как зеркало российской модернизации (к 290-летию рождения российской экономической науки). *Terra Economicus*, T. 11, No. 1, с. 95-100. (Latov, Y. V. (2013). Ivan Pososhkov as the mirror of the Russian modernization (to the 290 anniversary of the Russian economic science). *Terra Economicus*, Vol. 11, No. 1, pp. 95-100).

Латов, Ю. В. (2014). Почти-300-летие российской экономической почти-науки (обзор конференции в Финансовом университете). *Журнал институциональных исследований*, T. 6, No. 1, с. 6-12. (Latov, Y. V. (2014). Almost 300 years of Russian economic almost-science (review of conference in Financial university). *Journal of Institutional Studies*, Vol. 6, No. 1, pp. 6-12).

Лахман В. (2008). *Экономика народного хозяйства: Основы и проблемы* (перевод с немецкого). Москва: Wolters Kluwer Russia.

Леванов, А. Д. (2014). Литературно-публицистические детерминанты развития экономической мысли в России. *Журнал институциональных исследований*, T. 6, No. 1, с. 60-65. (Levanov, A. D. (2014). Literary-Publicistic Determinants of the Economic Thought Development in Russia. *Journal of Institutional Studies*, Vol. 6, No. 1, pp. 60-65).

Неновски, Н. (2010). Икономическата социология на Иван Посошков (1652-1726). *Икономическа мисъл*, No. 2, с. 84-98. (Nenovski, N. (2010). The Economic Sociology of Ivan Pososhkov (1652 1726). *Economic Thought*, No. 2, pp. 84-98).

Нончев, А. (2015). Новата икономическа социология: теоретични достижения и съвременни предизвикателства. *Научни трудове на УНСС*, бр. 2, с. 19-

56. (Nonchev, A. (2015). New Economic Sociology: Theoretical Achievements and Contemporary Challenges. *The Scientific Papers of UNWE*, Issue 2, pp. 19-56).

Нуреев, Р. М. (2014). „Книга о скудости и богатстве“ И. Т. Посошкова как российский образец „государевой литературы“. *Журнал институциональных исследований*, Т. 6, No. 1, с. 13-29. (Nureev, R. M. (2014). “Book on Poverty and Wealth” by I. T. Pososhkov as the Russian Model of “Sovereign Literature”. *Journal of Institutional Studies*, Vol. 6, No. 1, pp. 13-29).

Нуреев, Р. М. и Ю. В. Латов (ред.). (2015). *У истоков российской экономической мысли. К 290-летию „Книги о скудости и богатстве“ И. Т. Посошкова*. Монография. Москва: Финансовый университет. (Nureev, R. M. and Y. V. Latov (eds.). (2015). *At the origins of Russian economic thought. By the 290th anniversary of the “Book of Poverty and Wealth” I. T. Pososhkov*. The monograph. Moscow: Financial University).

Погодин, М. (1842). *Сочинения Ивана Посошкова. Ч. 1: Книга о скудости и богатстве*. В: Типографии Николая Степанова. Изданы на иждивении Московского Общества истории древностей российских Михаилом Погодиным, профессором русской истории. Москва.

Покидченко, М. Г. (2016). Иван Тихонович Посошков – самобытный российский камералист. *Историко-экономические исследования*, Т. 17, No. 1, с. 51-65. (Pokidchenko, M. G. (2016). I. T. Pososhkov – the original Russian Kameralist. *Journal of Economic History & History of Economics*, Vol. 17, No. 1, pp. 51-65).

Посошков, И. Т. (1951). *Книга о скудости и богатстве и другие сочинения*. Ред. и коммент. доктора исторических наук проф. Б. Б. Кафенгауза. Москва: Изд. Академии наук СССР.

Саргина, Л. В. (2014). Актуализация экономических воззрений И. Т. Посошкова в современных условиях. *Вестник Российского государственного торгово-экономического университета*, No. 6, с. 107-115. (Sargina, L. V. (2014). Updating Economic Views of Pososhkov I. T. in Modern Conditions. *Vestnik Rossiyskogo gosudarstvennogo torгово-ekonomicheskogo universiteta*, No. 6, pp. 107-115).

Сухина, Л. В. (2016). Новая Россия – старые проблемы (к 290-летию книги И. Т. Посошкова „О скудости и богатстве“). *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*, No. 4, с. 436-441. (Sukhina, L. V. (2016). New Russia – old problems (to the 290th anniversary of I. T. Pososhkov „On Poverty and Wealth“). *International journal of applied and fundamental research*, No. 4, pp. 436-441).

Сычев, В. В. (2020). Имплементация принципов камерализма в российскую систему управления в период петровских реформ первой четверти XVIII столетия. *Современные технологии управления*, No. 2 (92). (Sychev, V. V. (2020). Implementation of the principles of cameralism in the Russian system of government during the Peter the Great reforms of the first quarter of the XVIII century. *Modern Management Technology*, No. 2 (92)], <https://sovman.ru/article/9223/>

Шумпетер, Й. (2004). *История экономического анализа*, Т. 1, Санкт-Петербург. (Schumpeter, J. (2004). *History of economic analysis*, Vol. 1, St. Petersburg).

Юдина, Т. Н., Зотова, М. В., Козаченко, Б. Ф., Кочетков, А. Л., Кудряшова, В. В., Левина, Л. Ф., Писемский, В. А., Черкасов, М. М., Фигурновская, Н. К. (2004). *История экономических учений*. Часть 1: История русской экономической мысли. Электронный ресурс, Центр дистанционного образования МГУП, <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook241/01/part-002.htm>

Ядгаров, Я. С. (2014). Меркантилистские основания творческого наследия И. Т. Посошкова. *Вестник Финансового университета*, кн. 2, с. 124-133. (Yadgarov, Y. S. (2014). The Mercantilist basis of the intellectual legacy of Ivan Pososhkov. *Bulletin of the Financial University*, Issue 2, pp. 124-133).

O'Brien, B. (1955). Ivan Pososhkov: Russian Critic of Mercantilist Principles. *The American Slavic and East European Review*, Vol. 14, No. 4 (Dec.), pp. 503-511.

Pashkov, A. I. (2020). Chapter 12. The Spokesman of the Merchant Class I. T. Pososhkov and His Book on Poverty and Wealth. In: *A History of Economic Thought*. Berkeley: University of California Press, pp. 295-334.

Roll, E. (1973). *A History of Economic Thought*. Fourth Edition revised and enlarged. London & Boston: Faber & Faber LTD.

Tanaka, M. (1966). The Controversies concerning Russian Capitalism. An Analysis of the Views of Plekhanov and Lenin. *The Kyoto University Economic review*, Vol. 34, No. 2, pp. 21-55.

26.08.2021 г.